

דעת - מכללת הרצוג

עין גדי

ומערות מדבר יהודה

מאת : יוחנן אהרוני

מפרסומי מטכ"ל / קצין חינוך ראשי
משרד הבטחון - ההוצאה לאור

www.daat.ac.il

דעת - מכללת הרצוג

נווה עין-גדי

עין-גדי היא נווה-מדבר היחיד הראוי לשמו במדבר-יהודה, ומקום היישוב היחיד בו מצדה, אשר מדרום לה, לא היתה מעולם יישוב במובן הרגיל של המלה, אלא רק מבצר ומקום-מפלס. בשנים האחרונות נתגלה, אמנם, שרידים של יישובים אחדים מימי הבית הראשון והשני גם סמוך לקצהו הצפוני של ים-המלח — בת'רבת קומראן שליד עין-פשחה, ובבקעת אל-פקיעה השוכנת מעליה — ואלה הם, כנראה, "מדין וסככה והנבשן ועיר-המלח", הנזכרות יחד עם עין-גדי במחזו המדבר של יהודה (יהו' טו, סא). אולם הזיקה הטבעית של יישובים אלה היא לערבות יריחו; דרומה להם, לאורך כל חופו המערבי של ים-המלח, אין שום יישוב מלבד עין-גדי. הנווה שוכן באמצע חוף זה בקירוב, ולידו עובר כיום גבול מדינת-ישראל באיזור.

עושרה של עין-גדי טמון במימיה. המעיין העיקרי שלה נובע במעלה ההר, בגובה 200 מ' בקירוב מעל פני ים-המלח, ולרגליו משתפל מדרון בעל שיפוע חריף למדי בראשיתו, ומתון יותר בהמשכו. מקומו של המעיין הקל מאוד על ניצול מימיה, ואכן ניכרים שרידים של אמות-מים עתיקות לאורך המדרונות, ובצדן נראים גם שרידי בריכות-מים מטויחות עתיקות.

גם בנחל-דוד ובנחל-ערוגות הסמוכים נובעים מעיינות עשירים; שרידי אמות-המים המצויים גם בהם מעידים, כי כבר בימי-קדם נוצלו מימיהם להשקאה, ובמיוחד מימיו של נחל-דוד הקרובים יותר ליישוב ונקווים בבריכות טבעיות אחדות. גם כיום משמשים מימי הנחלים הללו להשקאה.

אמות-המים הנזכרות הובילו את מימיהן לכל חלקת אדמה סמוכה שניתן לעבדה, והמדרון שמתחת למעיין העיקרי, עד לגובה התעלה העליונה, מדורג כולו על-ידי טרסות משוכללות וצפופות,

משמאל למעלה: החורשה מסביב למעין

„עד שהמלך במסבּו נרדֵי נתן ריחו.
 צרור המור דודי לי בין שדי ילין.

אשכול הפפר דודי לי בכרמי עין-גדי”.

אין המדובר כאן בכרמי גפנים רגילים, אלא בכרמי הכופר —
 שיח בעל פריחה לבנה וצהובה, המדיפה ריח נחתות. שיח הכופר —
 החנא בערבית (Lawsonia Alba) — גדל גם בימינו בארץ רק
 בסביבות עין-גדי. מעליו של שיח זה היה מופק נוזל אדמדם, שבו
 צבעו בימי-קדם הבנות את שערותיהן, כפות ידיהן וציפורניהן. צמח
 אהוב זה, שפיאר את עין-גדי, נזכר בשני פסוקים נוספים בשיר השירים:
 „שלחין, פרדס רימונים עם פרי מגדים כפרים עם
 נרדים” (ד' יג);

„לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים, נשכימה לכרמים,
 נראה אם פרחת הגפן, פתח הסמדר, הנצו הרימונים” (ז' יב—יג).

דעת - מכללת הרצוג

רבי. ייתכן, ש"הלאמה" זו של כרמי האפרסמון המכניסים קדומה הרבה יותר מסוף המאה ה'א' לספירה. להורדוס היה רכוש רב בסביבת יריחו, ובה ניצב אחד מארמונותיו המפוארים; כן ידועה לנו פעילותו הרבה במדבר-יהודה; אין זה מן הנמנע, איפוא, שמפעל ההשקאה המתוכנן להפליא של עין-גדי, ועבודת הדירוג הקפדנית שנעשתה בה, מעשה ידיו הם, אולם אין לנו ידיעות ברורות על כך. ייתכן גם, שהמסורת הנמסרת מפיו של יוסף בן-מתתיהו, ששיח האפרסמון הובא במתנה לשלמה על-ידי מלכת שבא, באה לרמוז כי מימים קדומים היו כרמי האפרסמון ברשות המלך.

אין להניח, שהכופר והאפרסמון היו הגידולים היחידים של עין-גדי. כבר הזכרנו לעיל את דבריו של יוסף בן-מתתיהו על התמרים המשובחים של המקום. על ריבוי התמרים בעין-גדי גם בימי הבית הראשון מעיד הזיהוי המקראי של חצצון-תמר עם עין-גדי, המוזכר בקשר למלחמת יהושפט בשכניו: "ויהי אחרי-כן

חל גירן — תלה של עין-גדי

דעת - מכללת הרצוג

www.daat.ac.il

דעת - מכללת הרצוג

ספסלים משני הצדדים. חדר קטן נוסף היה בצד הימני של החצר ובינו לבין המקדש עצמו היה פתח צדדי נוסף. במרכז החצר נמצא מבנה עגול שמשמעותו לא נתבררה, ואפשר לשער ששימש כמזבח.

בניין המקדש הוא אחד הבניינים הגדולים והמשוכללים ביותר הידועים מתקופה קדומה זו ואפשר לראות בו בוודאי מקדש מרכזי לסביבה כולה. פרט לצלמית האחת ולכלי חרס שונים לא נמצאו בו כלי פולחן נוספים, ולכן נשאלת השאלה אם מקורו של מטמון כלי הפולחן הכלקוליתיים שנתגלה בנחל משמר אינו במקדש של עין-גדי. מטמון זה, שיתואר להלן, הוא בן זמנו והוא נלקח בלא ספק ממקדש מרכזי, ולכן אפשר לשער שבשעת סכנה ארזו אותו במחצלת והטמינו אותו במערה הנסתרת. העובדה שהמטמון נשאר במערה עד שנתגלה בימינו מעידה שבאותה תקופה הקיץ הקץ על היישוב הכלקוליתי באזור כולו, אף כי אין אנו יודעים את המסיבות ההיסטוריות שגרמו לקאטאסטרופה זו.

גילוי המקדש המפואר מעיד שכבר בתקופה קדומה זו היה בעין-גדי יישוב רציני ומבוסס, ששימש כמרכז ליושבי המערות שסרי-דיהם נתגלו על פני כל המדבר. למעשה, לא נתגלו עד כה בעין-גדי שום שרידים נוספים לא מן התקופה הכלקוליתית ואף לא משלביה השונים של התקופה הכנענית שנמשכה כאלפיים שנה (באלף ה'ג' ובאלף ה'ב' לפה"ס). קשה להניח שלא היה יישוב בנווה המדבר הפורה במשך כל התקופה הארוכה הזאת, אלא יש לתניח שהיישוב היה מפורז בתקופות השונות על פני הנווה כולה, והשרי-דים התכסו שכבות סחף עמוקות עד שקשה לגלותם. השטפנות הפוקדים את האזור בחורף גוררים אתם שכבות סחף עצומות ושרידים שונים מתקופות מאוחרות יותר נתגלו במקרה מתחת לסחף זה בעומק של מטר ויותר. שרידים שונים מן התקופה הכל-

דעת - מכללת הרצוג

„מצדות עין גדי“. המצודה הישראלית נמצאת על ראש ההר מימין.
תל גורן (בערבית תל ג'רן) הוא תל קטן ומאורך השוכן
בחלקו הדרומי-מערבי של הגוזה, בקירבת נחל ערוגות. אחרי חפיר

דעת - מכללת הרצוג

המקדש הכלקולייתי שנתגלו במדרגה שמעל המעיין; סמוך להם, מדרום, נשתמרו יסודות של מגדל חזק מן התקופה הישראלית. צורתו ריבוע בן 10.5 מ' ויסודותיו בנויים מאבנים גדולות, חלקן באורך של מטר. לצד המדרון נשתמר קיר יסודות עד לגובה 2 מטרים ומעלה. שרידי המבנה השני נתגלו במרומי מצפה עין־גדי, בקצה המעלה. בימי הבית הראשון שכנה כאן, על גבעה המתנשאת בקצה הצוק, מדרום לשביל, מצודה ישראלית, שהלשה על הנווה כולו וחסמה את קצה מעלה עין־גדי התלול. מסתבר, ששיקוליהם הצבאיים של מלכי יהודה לא היו שונים ביסודם משיקולינו כיום; בימי מלחמת־העצמאות הוקם מוצב בשלוחה הצפונית־המערבית של אותה גבעה עצמה.

שרידי המצודה האמורה נשתמרו יפה, והם מהווים אחת הדוגמאות השלמות ביותר ל"מגדל" ישראלי שחלש על דרכי המדבר (השווה דבה"ב כו, י). במרכזו של המצודה ניצב בנין מלבני, שממדיו 5×10 מ' בקירוב, שהיה בנוי מאבנים גדולות. סביבו השתרעה חצר גדולה, שהיתה מוקפת חומה ברוחב מטר בקירוב. החומה היתה בנויה צלעות־צלעות, שיצרו מעגל ברוחב 25 מ' בממוצע. כיום מכוסים שרידי הבנין הזה בערמת עפר כתוצאה ממפולת שאירעה במקום. שער המצודה ניכר יפה בצדה הצפונית־מערבי של החצר, כשהוא מוגן בשני עבריו על־ידי שני מגדלים קטנים. החרסים הפזורים בתצר מעידים כי הבנין הוקם בימי מלכי יהודה. תאריך בנייתו המדויק אינו ידוע, אך אולי מותר לשער, שהבנין הוקם עקב הפלישה העמונית־מואבית־אדומית בימי יהושפט. במלחמה זו, שכבר הוזכרה לעיל, הצליח האויב להתגבר על מעלה עין־גדי, ורק בקרבת תקוע נפל לתוך מארב ישראלי והובס. בין הלקחים שלמדו שליטי יהודה מפלישה זו היתה אולי גם המסקנה כי יש לבנות מצודה במרומי מצפה עין־גדי, כדי למנוע פלישות נוספות מכיוון זה.

דעת - מכללת הרצוג

על חורבנה של עין-גדי בימי המלחמה ברומא, בידי הקנאים שישבו במצדה, מספר יוסף בן-מתתיהו את הדברים הבאים:

„למועד חג המצות — — — יצאו הסיקריים בלילה, בהתחבאם מעיני רואים, לבל יהיו להם לשטן, ופשטו על עיר מצער אחת ושמה עין-גדי. וטרם הספיקו אנשי החיל אשר בעיר לקחת את נשקם ולהיאסף, מיהרו הסיקריים להפיצם ולגרשם מתוך העיר והמיתו את החלשים, אשר לא היה להם כוח לברוח, את הנשים והילדים, שבע-מאות גפש ומעלה. ואחרי זאת הוציאו את כל שלל הבתים, וגזלו את כל פרי הביכורים וגשאו אתם אל מצדה“ (מלח' ד, ז, ב).

לפי תיאור זה היה במקום יישוב ניכר, שעסק בחקלאות משגשגת וגשאר, כנראה, נאמן לשלטונות הרומיים; מכל מקום, הוא לא הודה עם קנאי מצדה. גם הסופר הרומי פליניוס מספר על חורבנה הגמור של עין-גדי בימי מלחמה זו.

היישוב היהודי בעין-גדי לא פסק להתקיים גם אחרי החורבן, כפי שאנו למדים מאגרות בריכוכבא ושאר התעודות שנתגלו ע"י פרופ' ידן במערת האגרות שבצוקי נחל חבר (ראה להלן). מן התעודות שנתגלו במערה מתברר שהסתתרו בה המפקדים וראשי השלטון של עין-גדי בימי מרד בריכוכבא, שברחו אל המערות בהתקרב האויב. מן התעודות למדים אנו לא רק על שמותיהם של מפקדי בריכוכבא בעין-גדי, יהונתן בן-בעין ומסבלה בן-שמעון, אלא פרטים שונים על סדרי השלטון, המנהל והגידולים שגידלו במקום, הן בימי בריכוכבא והן בתקופה שקדמה לו. בסמכותו של פרנסו של „שמעון בן כוסבא נשיא ישראל“ היה להחכיר את קרקעות האחוזת הממלכתית ובכך המשיך בוודאי את הנהוג שרווח במקום גם בתקופות קדומות יותר. מן האגרות מתברר שעין-גדי היתה מקום אספקה חשוב לחילותיו של בריכוכבא, שהובאה בחלקה

דעת - מכללת הרצוג

הקרוב לצוק, אלא במקום נמוך יותר, בצד הדרך. תכניתה מלבנית, והיא כוללת ארבעה חדרים וחצר. תכנית המצודה ומקומה מעידים, כי שימשה, כנראה, בעיקר כאכסניה לעוברי אורח, כאשר הגיעו למקום בשעה מאוחרת מכדי לרדת בדרך הקשה לעין-גדי או מכדי להמשיך בדרך המדבר עד סביבת חברון.

יישובה היהודי של עין-גדי לא נפסק גם אחרי מרד ברכוכבא. באונומסטיקון (שמון היישובים בארץ) של אויסביוס, מראשית המאה ה'ד' לספירה, אנו קוראים על עין-גדי את הדברים הבאים: "עין-גדי בנחלת יהודה במדבר, בבקעת יריחו. עד היום עין-גדי היא כפר גדול מאוד של יהודים, סמוך לים-המלח; משם האפרסמון".

כרמי האפרסמון המפורסמים של עין-גדי הוסיפו, איפוא, להניב את פריים, ונראה שכורמיה היהודיים הורשו על-ידי הרשות הרומית להמשיך לשבת במקום במעמד של חוכרים.

מצד' ערונות

מסלול חרצות

www.daat.ac.il

מעלה דאאט

השייכים למלכות דאאר שימש כמרכז תשדדן באיוור שדדן
הדגדדן מחדדד שדאדדדד דדו צדדדד לדדדדד רגללדד ממוקד כדו.

דעת - מכללת הרצוג

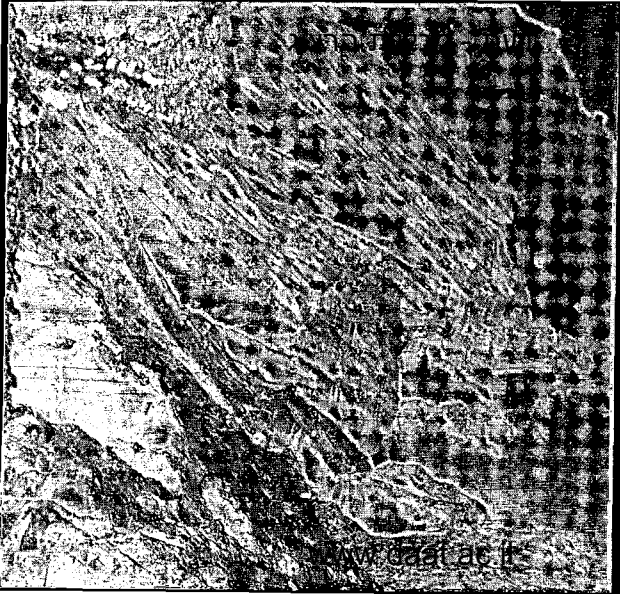
מכדי שנוכל להניח כי יושביו עבדו בכרמי הנווה; כן אין להניח שהיתה זו אכסנית-דרכים, שכן השביל עובר צפונה מהמקום, בקרבת נחל-דוד. המקום היה, איפוא, מרוחק מדרך, מאדמות חקלאיות ומן המעיין; וגם הירידה בצוק המתנשא מעל לתהום של נחל-ערוגות — הפרש גובה של 400—500 מ' — אם היתה אפשרית, היתה, ודאי, קשה ומסוכנת מאוד. בימ"קדם היה כאן, אולי, שביל צר ומסוכן שהולך למטה; כיום, לא ניתן כלל לרדת אל הנחל. מכל מקום, קשה להניח שאפשר היה להעלות בו מים מן המעיין.

את שאלת הספקת המים נוכל אולי לפתור על-ידי הנחה, שגם במקום זה היה בימ"קדם מעיין קטן, שחרב במרוצת השנים. אמנם לא נמצאה הוכחה ברורה לכך, אולם ייתכן שבמערה הקטנה הנמצאת מתחת ליישוב נבע אי-פעם מעיין. אפילו נכונה הנחה זו, עדיין נשארת ללא פתרון השאלה, לשם מה בחרו התושבים הקדומים דווקא מקום מרוחק ומדברי זה למושב וכיצד התקיימו בו. במקום-יישוב זה נשתמרו כ-50 חדרים, הדומים במבניהם לחדרי היישוב שמעל למצד-ערוגות. גם כאן נמצאו חדרים בודדים אחדים, אולם רוב החדרים בנויים קבוצות-קבוצות, בשורות ישרות בנות 6 חדרים ויותר, ולעתים בשני טורים, זה בצד זה; אף כאן כל החדרים קטנים ואין להם חצרות. ברור, איפוא, שהיה זה יישוב מאורגן של אנשים שחיו חיי שיתוף. קשה להניח שהיה זה מחנה צבאי, שכן חלק מן החדרים מפוזרים, תכנית המבנים אינה אחידה, חסרה במקום חומת הגנה ואין הוא נראה מתאים לתכלית צבאית איזו שהיא. מעט החרסים שנמצאו במקום שייכים לתקופה הרומית-ביזנטית, אולם אי-אפשר לקבוע על-פיהם את זמנו המדויק של היישוב. מכל מקום, מקומו וצורתו מתאימים למושב כת דתית, אך אי-אפשר לשייך אותו בוודאות לאיסיים.

* * *

לכן יצא למקום הלועץ והחידה והקים חדר-אכל, צריפי-מגורים
ושירותים. ב"כ"ו בטבת תשס"ז הפכה המיאחזות ליישוב קבע.
המבקר בעין-גדי היום רואה את התמורה המדולה שחלה
במקום מאז מבצע "סילול", העבודה העצומה שהושקעה בניתוח

נחל-חזב

דעת - מכללת הרצוג

מערות החסתר במדבר עין-גדי

נווה עין-גדי מוקף מדבר ישימון שהוא חלק ממדבר-יהודה. לא בית בו ולא יישוב, אולם ערוציו התהומיים, שיני הסלע שלו ומערותיו העמוקות המרובות שימשו מקדמת-דנא מקום-מקלט לגרדפים, למורדים ולמתבודדים. כאן היה ישיבתם בטוהה, ובשעת הצורך יכולים היו להגיע במהירות ליישובי הקבע הסמוכים בהר אם לשם הצטיידות במזון ואם לשם מטרה אחרת.

אשדות הרי-יהודה יורדים בכמה מדרגות לכיוון מזרח; המדרגה האחרונה, הגבוהה מן המדרגות שלפניה, מתנשאת לעתים כמעט ישר מעל לים-המלח, ואינה משירת דרך של ממש למעבר. היא מהווה, איפוא, מכשול רציני לתנועה. מדרגה זו מסומנת במפה הטופוגראפית כצוק אחד ארוך, הנמשך בכיוון דרום-צפון, גובהו, בדרך-כלל, כ-200 מ' מעל פני-הים, בעוד שפני השטח אשר למרגלותיו נמצאים כ-300 מ' מתחת לפני-הים. ההפרש ביניהם מגיע, איפוא, ל-500 מ' בקירוב.

המעבר במדרגה זו אפשרי רק בכמה שבילים, שרובם עוברים בנחלים. בפי הערבים מכונים מעברים כאלה בשם נקבים ובעברית הם נקראים "מעלות" (ביחיד — "מעלה").

את המדבר מבתרים נחלים עמוקים, מפותלים פיתולים רבים לאין-ספור, הנשפכים לים-המלח. בחורף, כאשר יורדים גשמי זעף בהרים, זורמים בהם מים אדירים, החולפים ועוברים כעבור ימים אחדים ולפעמים אפילו אחרי שעות בודדות. בגלל המורד התליל ניסרו כאן המים ערוצים עמוקים, המסתיימים בקניונים תהומיים, ובמיוחד באיזור המדרגה האחרונה. בין מצדה לעין-גדי ישנם ארבעה קניונים גדולים, והם: נחל-צאלים, נחל-משמר, נחל-חבר ונחל-ערוגות; ביניהם עוברים גם כמה ערוצים קטנים יותר. במוצא הנחלים הללו או בתוכם עוברים המעלות הנזכרים.

דעת - מכללת הרצוג

נחל ערוגות

„ויעל דוד משם וישב במצדות עין-גדי, ויהי כאשר שב שאול מאחרי פלשתים ויגידו לו לאמור, הנה דוד במדבר עין-גדי. ויקח שאול שלושת אלפים איש בחור מכל ישראל וילך לבקש את דוד ואנשיו על פני צורי היעלים. ויבוא אל גדרות הצאן על הדרך ושם מערה ויבוא שאול להסך את רגליו ודוד ואנשיו בירכתי המערה ויושבים. ויאמרו אנשי דוד אליו: הנה היום אשר אמר ה' אליך, הנה אנכי נותן את אויבך בידך ועשית לו כאשר יטב בעיניך. ויקם דוד ויכרת את כנף המעיל אשר לשאול בלאט” (שמ”א, כ”ד, א—ה). במשפטים מעטים אלה ניתן תיאור נאמן של הנוף המדברי

דעת - מכללת הרצוג

www.daat.ac.il

דעת - מכללת הרצוג

לא נעיו לאמר שמצאנו את המערה אשר "על פני צורי היעלים",
בקרבת "גדרות הצאן של הדרך", שלפתחה נח שאול ובקרבה
התחבאו דוד ואנשיו; אך מותר לנו לאמר, ש"מערת הבריכה"

בריכה קדומה החצובה במערה בנחל'דוד

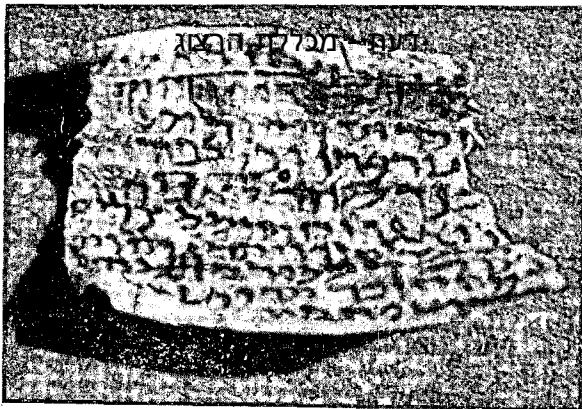

דעת - מכללת הרצוג

שרובם כלי פולחן שהובאו הנה ממקדש מרכזי, אולי מן המקדש הכלקוליתי שנתגלה בעין-גדי (ראה לעיל). הצורות המשוכללות של הכלים והידע הרב בעבוד מתכת מפתיעים ביותר ואין להם עד כה דוגמה לא. בארץ ולא בארצות השכנות. מטמון זה הוא אחד מאוצרות התרבות המפוארים והקדומים ביותר משחר התרבות של המזרח הקדמון שנתגלו עד כה.

על רציפות השימוש במערות אשר במדבר עין-גדי בתקופות שונות עשויה, אולי, להעיד תגלית שנתגלתה לפני שנים אחדות מצפון לעין-גדי, בשטח הנתון כיום לשלטון ירדן. אחד הקניונים הגדולים שמצפון לעין-גדי — ואדי-דרג'ה, הנשפך לים-המלח במרחק 12 ק"מ מהנוזה — נקרא מעט מערבה יותר בשם ואדי-מורבעאת. כאן נתגלו על-ידי בדווים שתי מערות גדולות, שנחפרו ונחקרו על-ידי ארכיאולוגים. במערות נמצאו שרידים מן התקופה הכלקוליתית (האלף ה־ד' לפה"ס), מתקופת הברונזה התיכונה (המחצית הראשונה של האלף ה־ב' לפני הספירה), מן התקופה הישראלית, מימי הבית השני ומימי מלחמת בר-כוכבא. לממצאים של סביבת עין-גדי נוספה כאן, איפוא, תקופת הברונזה התיכונה (2100—1550 לפה"ס), ויש להניח, שגם בעין-גדי עצמה עוד יתגלו שרידים מתקופה זו.

רבות הידיעות על חבורות מורדים שמצאו מקלט במדבר-יהודה, בעיקר בימי מרד החשמונאים, אולם אין עין-גדי מוזכרת בהן במפורש, וגם עדות הממצאים מאותה תקופה דלה מאוד. לעומת זאת, רבים מאוד הממצאים בסביבת עין-גדי מימי מרד בר-כוכבא. בין הממצאים שנמצאו במערות ואדי מורבעאת, יש להזכיר מטבעות, זוג תפילין, קטעי-מגילות ותעודות שונות בכתב; ביניהן שטרות אחדים, הנושאים תאריכים מימי מלחמת בר-כוכבא. וכתובים באותו

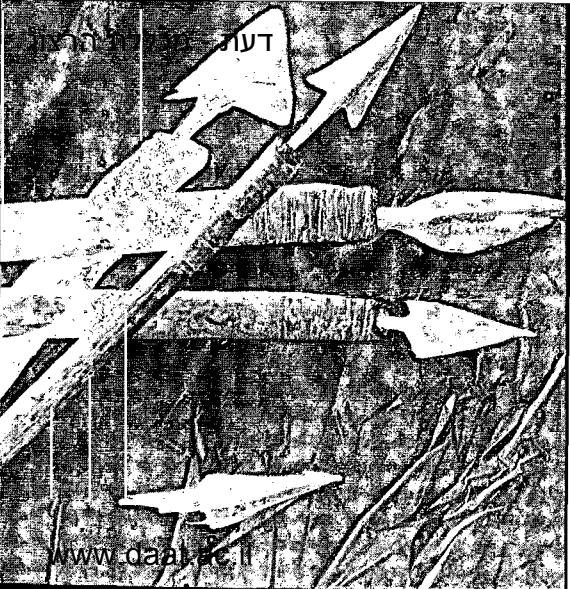

קטע מתפילין שנמצא בנחל צאלים

ושלושה עדים, המאשרים את בעלותו החוקית על הפרה ואת עסקת המכירה.

הננו רואים, איפוא, כי חלק מן האדמיניסטרציה והמשפט היה נתון בימי המלחמה בידיהם של המפקדים הצבאיים, ומחובתם היה לשפוט גם בענייני מסחר ובעלות. אין להגות, שיעקב בן־יהודה נצטווה לבוא אל המערה בואדי־מורבעאת; מפקדתו של ישוע בן־גלגלא היתה, בודאי, בתחילה באחד המקומות ביהודה, ורק עם אחרית המרד נמלט עם בני חבורתו למדבר־יהודה ולקח אתו את הארכיון הרשמי שלו. מדברי הכותבים שהגויס מתקרבים ושאין ביכולתם להגיע אל ראש־המחנה מסתבר, כי המכתב נכתב בשלב מאוחר של ימי המרד.

דעות מעל המרחוק

www.daal.ac.il

ראשי תיבות: מימי מרד בר כוכבא מנחל צאצאים

של זקמה זו ישנו שופר אלקטרוני, שנוצר מאבנים שנדרדרו אליו
במרוצת-זמן. ואילו שאר חלקי המצוק הם בעיקרם קירות וקופים
לגמרי, עם מעט בליטות וגבשושיות קטנות.

דעת - מכללת הרצוג

למחנה פונים כלפי-חוץ, שלא כקירות המגן של מחנות מצדה:
הפונים כלפי פנים. הבדל זה מחזק את ההנחה, כי מחנות אלה לא
נבנו על-ידי אותו לגיון רומי שהיה במצדה, וכי אין הם שייכים
לאותה התקופה.

לשם מה חנו פלוגות רומיות במשך זמן מסוים על גדות
נחל-חבר? כאמור, אין במקום דרך-מעבר או שרידי יישוב; כן
אין המחנות חולשים על הסביבה. לעומת-זאת, מתחת לכל אחד
מהם, ישנה מערה גדולה, הנראית רק מן הצד שכנגד. אין כל
ספק, אם כן, ששני המחנות הוקמו לשם מצור על פתחי המערות
הללו.

בעונה הראשונה הצליחה המשלחת להגיע רק אל המערה
הצפונית שכונתה בהמשך המחקרים "מערת האגרות". נראים

מטבעות רומיות שנמצאו בנחל-צאלים. העלונה מימי טריאנוס
(ראשית המאה ה'ב')

קנייחצים מימי מרד בריכוכבא, שנמצאו בנחל צאלים,
והם קנייחצים היחידים שנתגלו עד כה בארץ

דעת - מכללת הרצוג

כבר עתה ברורים הפרטים העיקריים: רובם כתובים משמעון ברכוסבה, ועל לוחית העץ הוא מוזכר גם בתוארו המלא: "משמעון ברכוסבה הנסי על ישראל", כלומר נשיא ישראל — אותו תואר עצמו המופיע על מטבעות ברכוכבא והידוע גם ממכתבים שבידי הירדנים שטרם פורסמו. רוב המכתבים מופנים אל שני מפקדים: "יהונתן בן בעין ומסבלה בן שמעון". ייתכן, שאחד מהם או אף שניהם נמלטו עם אנשיהם לנחל-חבר, ומאחד המכתבים מתברר שישבו קודם-לכן בעין-גדי. כדוגמת המכתב מואדי-מורבעא מכילים לרוב גם מכתבים אלה פקודות קצרות ונמרצות המלוות באיומי עונשים קשים נגד הבלתי-ציותנים. בעיקר מדובר על שליחת חיטה אל מחנה ברכוכבא ועל הצורך להחרימה מאנשים וממקומות שונים, כגון: תקוע ועין-גדי; כן מדובר על מאסר של אנשים שונים ועל שליחתם לברכוכבא; אולי היו בוגדים או חשודים באי-נאמנות. אחד המכתבים מופנה לאיש בשם יהודה ברכמנשה היושב בקרית ערביה ליד בית-לחם, והוא נדרש לשלוח ליהונתן ולמסבלה שני חמורים כדי להביא לולבים ואתרוגים למחנה. כמו כן הוא נדרש לשלוח הדסים וערבות.

על המכתבים אינו חתום ברכוכבא עצמו, אלא אנשים אחרים, כגון: שמואל ברכמי ושמעון ברייהודה. נראה, איפוא, שמכתבים אלה כתובים בשמו של ברכוכבא על-ידי שלישי ומצביאיו.

ליד צרור האגרות נמצאו שתי טביעות חותם שהוטבעו על גושי טין, שבהם סגרו וחתמו את האגרות. אחת מהן מכילה ציור של אדם הנאבק עם אריה ויתכן שזוהי טביעת חותמו של ברכוכבא.

תגלית הנאד עם חפצי האשה ועם אגרות ברכוכבא הוכיחה שהאולם הפנימי של המערה שימש בעיקרו כמקום מחבוא לחפצי הערך של אנשי המערה, שהטמינו את חפציהם בכוכים ומחילות

דעת - מכללת הרצוג

www.daat.ac.il

דעת - מכללת הרצוג

בדוּוּים, שהשאירו בה ערבוביה רבה. רוב השלדים הם של נשים וילדים, ולחלק מהילדים היו עדיין שני־חלב. בגלל היוּבֶש השורר במערות גשתיירו עור וגידים על חלק מן העצמות, ועל אחת הגולגולות גשתייר אפילו עור עם שערות.

הכתובת העברית שנמצאה במערה משוכה בצבע אדום ובאותיות גדולות על דופן של כד גדול. ההתחלה חסרה. וייתכן שנלקחה יחד עם ממצאים אחרים על־ידי הבדוּוּים. בחלק שנשתמר כתוב: „...כרה“. לפני הכ' נראים שרידים של אות רביעית, שיכולה להיות ח', ק' או ו'. קשה להשלים כתובת זו, ורק כאפשרות אחת מני רבות ייתכן להעלות את ההשערה, שאחד מיושבי המערה רשם על כד, בקברו את אשתו או ילדו, את שמה (או את שמו), בצירוף המלים „ברוך זכרה“ או „זכרה“.

גם מערה זו זכתה לחפירה שלמה יותר במבצע הגדול של שנת 1961. הפעם נתגלו פרט לכלי חרס, זכוכית, עץ ועור, גם 4 מטבעות מימי ברי־כוכבא. בדומה למערת האגרות שימש גם כאן חלקה הפנימי של המערה כמקום מחבוא וקבורה. בקרבת אחת הקבורות נמצא חרס ועליו הכתובת „שאל בן שאול שלום“. כן נמצאו קטעי קלף ופאפירוס בעברית, ארמית ויוונית וקטעי מגילת קלף או תרגום יווני לתרי־עשר, אולם התברר שהבדדים הקדימו את חברי המשלחת ורוב הפאפירוסים והמגילות נלקחו אל מעבר לגבול ונמצאים בידי מדענים בממלכת ירדן.

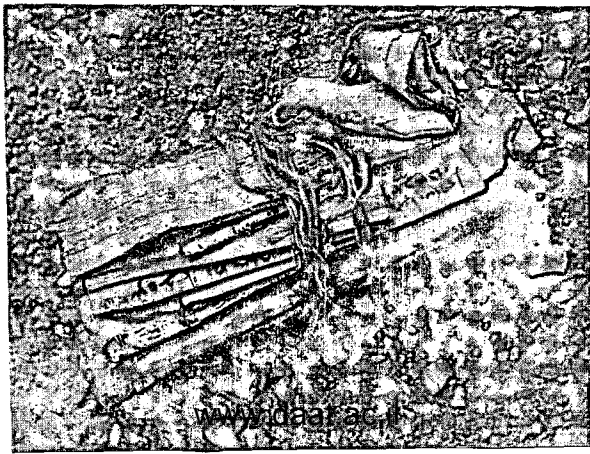
כל הממצאים הללו מאשרים במלואם את ההנחה, שבמערות אלו הסתתרה באחרית מלחמת ברי־כוכבא חבורת לוחמים יהודיים, כדוגמת אנשי ישוע בן גלגלא, שהסתתרו במערת ואדי־מורבעאת שמצפון לעין־גדי. גם נשיהם וטפם היו אתם והם הכינו במקום מראש מלאי מים ומוזון. הרומאים לא הצליחו לכבוש מערות אלה בכוח, אך שמו עליהן מצור מלמעלה, מתוך ידיעה ברורה, שמלאי

דעת - מכללת הרצוג

הגרעין ההיסטורי שבהן. אולם אפשר בכל זאת למצוא בשלושה מקורות שונים — נוסף לעדות הארכיאולוגית המפורשת של התעודות שנמצאו בואדי-מורבעאת — רמזים ברורים למאורעות שהתרחשו במערות מדבר-יהודה:

1. בספר „סדר-עולם” ישנה פסקה האומרת: „מלחמת בן-כוזיבא שלוש שנים ומחצה”. לפי כל העדויות פרץ המרד בקיץ 132 לספירה, ודוכא — עם חורבנה של ביתר ומותו של בר-כוזבא — בקיץ 135; לפי המסורת ב־ט' באב, תוספת מחצית השנה המוזכרת ב„סדר עולם” מעידה, אולי, על מלחמות-גרילה, שהתנהלו במשך חצי שנה נוספת; ואם כן הדבר, הרי שהכוונה בעיקר למלחמתם של לוחמים שהתלכדו במדבר-יהודה.

צדור הפאפירוסים של בר-כוזבא שנמצאו במערה בנחל-חבר

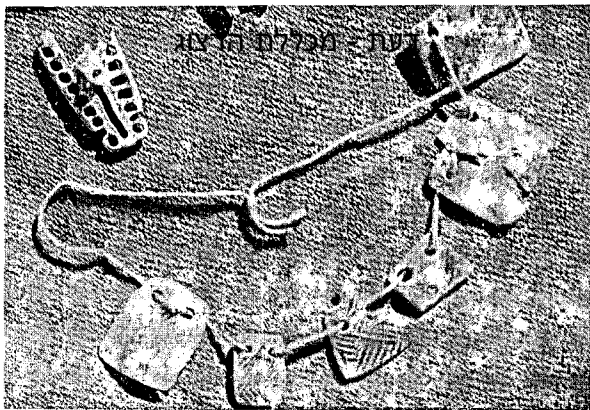
דעת - מכללת הרצוג

נחל־הרדוף. בתוכה נמצאה בריכה מטויחת בעלת קיבול של 2.5 ממ"ע הדומה ל"מערת הבריכה" בנחל־דוד. החוקרים קראו לה "מערת המקווה". לא נמצא כאן מרזב כמו ב"מערת הבריכה", אך יש להנחתה שגם כאן היתה זרימת־מים מסוימת בשעת גשמי הזעף המעטים הפוקדים את האיזור. ואכן, ישנן במערה זו "ארוכות" רבות, ההולכות וצרות כלפי מעלה.

נחל־צאלים הוא הדרומי שבקניונים העמוקים הנשפכים לים־המלח בין עין־גדי למצדה (3—4 ק"מ מצפון למצדה), והוא גם אחד הארוכים והרחבים שבהם. אגן־ניקוזו משתרע על שטח גדול של אשדות הרי־יהודה המורחיים — מסביבות חברון עד סביבת אשת־מוע. באמצע צלעו הצפונית, כ־3 ק"מ לפני שפכו לים, מתמוג אתו נחל־הרדוף, ולו קניון קצר בחלקו האחרון המצטיין בוקיפותו הרבה.

נחל־צאלים אינו צחיח כשאר הקניונים של מדבר־עין־גדי, וזאת הודות למעיינותיו. ארבעה מעיינות קטנים גובעים בו: עין־צאלים, עין־ענבה, עין־נמר ועין צפצפה, ואף שבימות־החמה אין מימיהם כרגיל אלא טפטוף קל בלבד, מוריקות סביבם פיסות דשא, ויש שירד אליהם בדווי עם עזיו. ממערב לפתח הנחל ישנן שתי "בריכות" — בריכת־נעמה ובריכת־צפירה, שאינן, למעשה, אלא גבים טבעיים בסלע, המחזיקים מים במשך כל ימות השנה.

הקניון של נחל־צאלים נוח לתנועה יותר מהקניונים האחרים באיזור. גרמו לכך מדרגות השפך הגבוהות, המצויות בו לעתים, וכן הבליטות והשפכים של הנחלים השונים הנשפכים לתוכו. ישנם בנחל זה לא פחות משלושה מעלות: "מעלה־הפרדות" שבגדה הצפונית, בכניסה לנחל; "מעלה־ענבה" שבגדה הדרומית של הנחל, ממערב לעין־ענבה; ו"מעלה־הלוחמים", בגדה הצפונית שלו, ממערב לשפך נחל־הרדוף. מלבד המעלות ישנם בו מקומות נוספים שהטיפוס בהם אינו קשה במיוחד.

מחרוזת מן התקופה הכלקוליתית שנמצאה בנחל צאלים

למזרחית שבשתי המערות הללו קראו החוקרים „מערות החצים“, כי נמצא בה מחסן החצים מימי בר־כוכבא, ובו 11 ראשי־חצים מברזל ועשרות קני־חצים. חלקם הקדמי של קני־החצים האלה עשוי עץ, ובתוכם נקבעו ראשי־הברזל, ואילו חלקם האחורי עשוי קנה, כדי להפחית ככל־האפשר ממשקלם. האיחוי בין העץ לקנה עשוי בדיקנות והקפדה, ובקצהו האחורי של הקנה נחרץ חריץ בשביל מיתר הקשת. קני־החצים, ובמיוחד חלקיהם האחוריים, העשויים קנה, צבועים אדום ושחור כדי להקל על איסופם אחרי השימוש. ראשי־חצים כבר נמצאו בארץ במקומות שונים קודם לכן, אולם זו הפעם הראשונה שנמצאו בארץ חצים שלמים. רק בתנאי היובש של מדבר־יהודה עשויים כלי־עץ להשתמר זמן רב כל־כך.

דעת - מכללת הרצוג

— וכנראה אף לא הלוחמים האחרונים של מרד בריכוכבא שמצאו בהן מסתור. הם ישבו, כנראה, במערות אלה עד שוך הסערה. ואחרי־כן חזרו לכפריהם ביהודה.

ידוע לנו ממקורות שונים, שגם אחרי התורבן הגדול שנגרם ליהודה במלחמת בריכוכבא נותרו כפרים יהודיים בתלקים הדרומיים של יהודה, ואף בעין־גדי היה, כאמור, יישוב יהודי ניכר עוד בימיו של אויסביוס, במאה ה־ד' לספירה. שני המטבעות המאוחרים שנמצאו במערות מוכיחים, כי מערות אלה לא הופקרו כליל. היו חוזרים אליהן, ודאי, לעתים מזומנות, והחזיקו אותן במצב תקין.

מערות מדבר עין־גדי שומרות, איפוא, עד היום על הד חי מימי מרד בריכוכבא. הן באו כתחליף למצדה, שכבר היתה חרבה למעלה משישים שנה, ולא היתה עשויה לשמש כמעוז ללוחמים. במקומה מצאו הלוחמים היהודיים מסתור בצוקי היעלים השגיאים ובמערות השוכנות בקירות התלולים, המתנשאים מעל לתהומות. קבוצות לוחמים יהודיים ישבו בכל הקניונים הגדולים בין מצדה לעין־גדי, ואף צפונה להם. הם הכירו יפה את האזור, וכפי שמעידות „מערות הבריכה“ ו„מערות המקוה“, הכינו מראש, — ובקפדנות רבה — את המערות למלחמה. אל המערות האלה נסוגו אחרי כשלון המרד, ואליהן לקחו עמם את משפחותיהם, נשקם וכתביהם, ובמיוחד את כתבי־הקודש.

במערות אלה עמדו עמידה אחרונה לפני האויב, ובהן מצאו את מותם.

דעת - מכללת הרצוג

מקורות

השער, 4, 5	.	.	.	.	.	.	.	— מיכה בר-עם
7, 17, 21, 23, 27, 31, 33, 35, 39, 41, 43, 45	.	.	.	.	.	.	.	— בנו רותנברג
9	.	.	.	.	.	.	.	— פריאוד
49, 53, 57	.	.	.	.	.	.	.	— הירשביין — קגלר